

भरडधान्याचे उत्पादन परस्पर शिकण्याचा अनुभव

Surabhi

छोटीशी मदत मोठे बदल घडवून आणू शकतो. रावे कार्यक्रमाचे विद्यार्थी म्हणून हा आमचा अनुभव आहे. बाजरी शेतकऱ्यांना लिकेजची मदत करताना आम्हीच या कार्यक्रमादरम्यान बरेच काही शिकलो.

आमच्या बी.एससीचा एक भाग म्हणून कृषी अभ्यासक्रमात सातव्या सत्रातील विद्यार्थ्यांना ग्रामीण कृषी कार्यानुभव (रावे ठअथए) या कार्यक्रमांतर्गत गावात ठेवले जाते. या कार्यक्रमात विद्यार्थी संपूर्ण पीक हंगामासाठी गावात राहून यजमान शेतकऱ्यांसोबत काम करतात आणि शिकतात. जुलै ते नोव्हेंबर २०२२ दरम्यान, २२ विद्यार्थ्यांना मध्य प्रदेशातील उमरिया येथील बरबासपूर नावाच्या छोट्या गावात ठेवण्यात आले. बरबासपूर गावात सुमारे ४५० शेतकरी आहेत आणि शेती हेच उदरनिर्वाहाचे मुख्य साधन आहे. बरबासपूर ते छत्तीसगडच्या उत्तरेकडील पहाडी प्रदेशात येते. ज्यामध्ये डोंगराळ आणि उंच सखल पृष्ठभागांचा समावेश आहे. येथील माती मुख्यतः लाल आणि पिवळी आहे. त्यानंतर वालुकामय माती आहे. भात, मका, वाटाणा ही प्रमुख खरीप पिके आहेत. तर रब्बी हंगामात गहू, हरभरा आणि मसूर ही पिके घेतली जातात. तथापि, खेड्यातील जवळपास निम्ने शेतकरी पावसाच्या अनिश्चिततेमुळे खरीप हंगामात त्यांच्या जमिनी पडीक ठेवतात. उंच किंवा उतार असलेल्या शेतकऱ्यांना लावलेल्या भातासाठी पाणी अडवणे कठीण जाते. त्यामुळे शेतकरी रब्बी हंगामातच पिके घेण्यास प्राधान्य देतात.

श्री. प्यारेलाल, माझे यजमान शेतकरी वर्षानुवर्षे भात पिकवत आहेत. गेल्या दोन वर्षांपासून त्यांनी २ एकर जमिनीवर कोदो पीक घेण्यास सुरवात

केली. कारण त्याला वाटले की पिकाला सिंचन आणि खते यांसारख्या मोठ्या निविद्यांची आवश्यकता नसते. प्यारेलाल त्यांना ही भीती आहे की आम्ही आमचे पीक आणि उत्पादनाची विक्री व्यवस्थापित करण्यासाठी तांत्रिकदृष्ट्या पुरेसे नाही म्हणून आम्ही आमच्या स्वतःच्या शेतातून काही तरी खाण्यासाठी कोदो पीक म्हणून घेण्याचे ठरवले, असे प्यारेलाल यांनी उद्धृत केले.

लहान बदल मोठा फायदा

विद्यार्थी आणि उत्सुक प्रशिक्षणार्थी म्हणून आम्ही एक संधी आणि उपाय देखील विचारात घेतला. आमच्या लक्षात आले की कोदो हा एक चांगला पर्याय आणि खरिपातील भाताचा पर्याय असू शकतो. विशेषतः नापिक जमिनीवर ज्यांना जास्त पाणी किंवा उभ्या पाण्याची आवश्यकता नसते. आम्ही प्यारेलाल आणि इतर इच्छुक शेतकऱ्यांना जवळच्या कृषी विज्ञान केंद्र केव्हीके उमरीयाशी जोडण्याचा निर्णय घेतला. केव्हीकेच्या तांत्रिक मार्गदर्शनाने शेतकऱ्यांनी पीक व्यवस्थापनाच्या चांगल्या पद्धतीचा अवलंब केला याची आम्ही खात्री केली. उदाहरणार्थ प्यारेलाल यांना वन्य प्राण्यांनी पिके तुडवल्यामुळे झालेल्या पिकांच्या नुकसानीची समस्या भेडसावत होती. पूर्वी तो रात्रभर शेतावर पहारा देत असे. जे खूप कंटाळवाणे होते. केव्हीकेच्या मार्गदर्शनाने त्यांनी प्राण्यांपासून बचाव करणाऱ्या नीलगोमध्ये दोरीने बुडवून शेतांना कुंपण घातले. केव्हीकेने शेतकऱ्यांना जीवामृत करण्याचे प्रशिक्षणही दिले. शेतकऱ्यांना पुढील पीक हंगामात पेरणी करताना रायझोबियम आणि फॉस्फरस विद्राव्य जीवाणू संवर्धनाच्या जमिनीत वापर करण्याचा सल्ला देण्यात आला. या छोट्या बदलांमुळे मागील वर्षाच्या तुलनेत यावर्षी उत्पादनात ३०% वाढ झाली आणि यामुळे त्याचा आत्मविश्वास वाढला. आम्हाला हे देखील सुनिश्चित करायचे होते की, शेतकऱ्यांना अधिक विक्रीचे पर्याय उपलब्ध होतील. जेणेकरून त्यांना

प्यारेलाल आपल्या शेतात कोदो भरडधान्य आणि भरडधान्य प्रक्रिया करणाऱ्याला विकतात.

बाजरी पिकविण्यासाठी प्रोत्साहन मिळेल. आम्ही या परिसरात काम करणाऱ्या अशा फाउंडेशन या स्वयंसेवी संस्थेच्या अधिकाऱ्यांसोबत शेतकऱ्यांची बैठक आयोजित केली.

फाउंडेशनने शेतकऱ्यांना दर्जेदार बियाणे उपलब्ध करून देण्याचे मान्य केले आणि शेतकऱ्यांना भाव योग्य वाटल्यास नाशिकमधील खरीददारांशी संपर्क साधण्याची ऑफर दिली. आम्ही जबलपूरमधील बाजरी धान्य विक्रेत्यांशीही बोललो. ज्यांनी देशाच्या दक्षिणेकडील राज्यांमधून त्यांचा साठा सर्वत्र वाहतूक केला आहे. गुणवत्ता असलेला माल त्यांना जवळच्या जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांकडे धान्य खरेदीसाठी सापडल्यामुळे त्यांना अधिक आनंद होता. प्यारेलाल यांनी आता उपलब्ध असलेल्या सर्व पर्यायांची तुलना केल्यानंतर, त्यांचे उत्पादन जवळच्या जिल्ह्यातील भरडधान्य प्रक्रिया युनिटच्या खरेदीदारांना विकण्याचा निर्णय घेतला. कारण त्यांना यावर्षी त्यांच्याकडून चांगला भाव मिळाला.

योगायोगाने त्याच काळात दिंडोरी लगतच्या जिल्ह्यात शासनाने मंजूर केलेले एक मोठे बाजरी प्रक्रिया युनिट उभारण्याची घोषणा झाली. दिंडोरी फक्त १०० किलोमीटर अंतरावर आहे. चांगल्या दरात भरडधान्ये घेऊन टनांनी साठवत आहेत. सरतेशेवटी हे सर्व पिकांद्वारे मिळविलेल्या किंमतींवर ठरते. कारण पैसा हा सर्वात महत्त्वाचा पूर्व घटक असतो.

एका संवादादरम्यान प्यारेलाल म्हणाले, “आम्ही भाग्यवान आहोत की जवळच एक प्रक्रिया युनिट उघडली आहे. सर्व अडचणीशिवाय कोदो हा तांदुळापेक्षा चांगला पर्याय वाटतो.” झलकीबाई एक महिला शेतकरी म्हणाली, “दिला जात असलेला दर आणि मिलिंगची सुलभता मला पुढील हंगामात आणखी चांगल्या परताव्याची आशा देत आहे. दिंडोरी येथे लवकरच सुरू होणारे बाजरी प्रक्रिया युनिट भरडधान्याखालील क्षेत्र वाढविण्यास प्रेरणादायी ठरेल. शेतकऱ्यांना त्यांचे उत्पादन मिलिंगसाठी पाठवण्याचा आणि नंतर त्यांच्या आवडीच्या खरेदीदारांना विकण्याच्या किंवा इतर मूल्यवर्धित उत्पादने बनवण्याचा पर्याय असेल.

परस्पर शिक्षण

शेतकऱ्यांना समजले की त्यांच्या पडीक जमिनीचा वापर भरडधान्य उत्पादनासाठी केला जाऊ शकतो. ज्यासाठी कमी पाणी लागते. त्यांना हे देखील समजले की भरडधान्यात टिकण्याची उत्कृष्ट क्षमता आहे आणि त्यामुळे त्यांना त्रासदायक विक्रीचा अवलंब करण्याची आवश्यकता नाही.

धान्याची साठवणूक करून योग्य वेळी विक्री करण्याचे महत्त्व त्यांना समजले. तसेच विद्यार्थ्यांशी नियमित संवाद साधून शेतकऱ्यांना कळले की भरडधान्याची मागणी वाढत आहे आणि प्रक्रिया युनिटसच्या स्थापनेमुळे बाजारपेठेत चांगल्या संधी निर्माण होतील. वाढीव जागरूकतेमुळे खरीप २०२३ मध्ये खेड्यातील अधिकाधिक शेतकरी कोदो या भरडधान्याचे उत्पादन घेतील अशी आमची अपेक्षा आहे. बाजरीच्या अधिक उत्पादनासह आम्ही भरडधान्याने समृद्ध आहार असलेल्या कुटुंबासाठी उत्तम आरोग्याची देखील कल्पना करतो.

(RAWE) कार्यक्रम विद्यार्थ्यांसाठीही शिकण्याची उत्तम संधी आहे. आम्ही स्थानिक परिस्थिती आणि बदलत्या पावसावर आधारित पीक निवड कशी करायची हे शिकलो. त्यांना आमच्या फायद्यासाठी वळवले. साध्या मूल्यवर्धनामुळे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीत बदल घडू शकतो हेही विद्यार्थ्यांनी जाणून घेतले.

Surabhi

Student,

Jawaharlal Nehru Krishi Vishva Vidhyalaya,
Jabalpur, M.P. 482004

E-mail: surabhisingh3909@gmail.com

मराठी अनुवाद : श्री. लक्ष्मीकांत पडोळे

Source : Millet Production A mutual learning experience LEISA
India, March 2023

लीसा भारत हे मासिक कृषी विकासाची आवड असणाऱ्या २०००० हून अधिक लोकांपर्यंत पोहचले असून, शाश्वत आणि पर्यावरणास अनुकूल आहे. दर तिमाहीत, मासिकाच्या मुद्रित आणि डिजिटल आवृत्त्या व्यावहारिक क्षेत्राच्या अनुभवांमध्ये रुची असणारे शेतकरी, स्वयंसेवी संस्था, शिक्षणतज्ज्ञ, संशोधक, विद्यार्थी, सरकारी विभाग, बँका इ. पर्यंत पोहोचतात.

दोन दशकांहून अधिक काळापासून निर्मित, लीसा भारत मासिक आपल्या व्यावहारिक आणि दर्जेदार सामग्री, आकर्षक डिझाइन, रंगीबेरंगी मांडणी, सुसंगतता आणि वेळेवर निर्मितीसाठी प्रसिद्ध आहे. इंग्रजी, हिंदी, कन्नड, तेलगू, तामिळ, ओडिया, पंजाबी आणि मराठी अशा वेगवेगळ्या ८ भाषांमध्ये या मासिकाची निर्मिती केली जाते.

आम्ही संस्था, कंपनी आणि विद्यापीठांना त्यांच्या सेवा, उत्पादने, अभ्यासक्रम आणि कृषी विज्ञानाच्या तत्वज्ञानाशी संरेखित असलेल्या घटनांच्या कार्यक्रमांची जाहिरात करण्यासाठी आमंत्रित करतो. अधिक माहितीसाठी श्रीमती रुक्मिणी leisaindia@yahoo.co.in वर संपर्क साधा.

